

TARİXİN TƏDRİSİ METODİKASI
METHODOLOGY OF TEACHING HISTORY
МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ИСТОРИИ

UOT 371

Sevil Şivaxan qızı Bəhrəmovə
Bakı Avrasiya Universitetinin
Ümumi fənlər kafedrasının müdiri,
tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
<https://orcid.org/0000-0002-4886-0101>
E-mail: sevil_behremova@mail.ru
[https://doi.org/10.69682/arti.2026.93\(2\).147-154](https://doi.org/10.69682/arti.2026.93(2).147-154)

ÜMUMTƏHSİL MƏKTƏBLƏRİNİN VI SİNİFLƏRİNDƏ İBTİDAİ İCMA VƏ
QULDARLIQ QURULUŞU DÖVRÜNƏ AID TƏLİM MATERİALLARININ TƏDRİSİNDƏ
MƏZMUN STANDARTLARININ REALLAŞDIRILMASI VƏ İNTEQRATİVLİKDƏN
İSTİFADƏ

Sevil Shivakhan Bahramova
head of the department of General Studies at
Baku Eurasia University
doctor of philosophy in history, associate professor

IMPLEMENTATION OF CONTENT STANDARDS AND THE USE OF INTEGRATIVE
APPROACHES IN TEACHING MATERIALS ABOUT THE PRIMITIVE COMMUNAL
AND SLAVE-OWNING SYSTEMS IN THE 6TH GRADES OF GENERAL EDUCATION
SCHOOLS

Севиль Шивахан гызы Бахрамова
заведующий кафедры Общих дисциплин,
Бакинского Евразийского Университета
доктор философии по истории, доцент

РЕАЛИЗАЦИЯ СОДЕРЖАТЕЛЬНЫХ СТАНДАРТОВ И ИСПОЛЬЗОВАНИЕ
ИНТЕГРАТИВНОГО ПОДХОДА ПРИ ПРЕПОДАВАНИИ УЧЕБНЫХ МАТЕРИАЛОВ
О ПЕРВОБЫТНО-ОБЩИННОМ И РАБОВЛАДЕЛЬЧЕСКОМ СТРОЕ В VI КЛАССАХ
ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ ШКОЛ

Xülasə. Məqalədə müasir qloballaşma şəraitində tədris prosesində fənlərarası inteqrasiyanın rolu və əhəmiyyəti araşdırılır. Müəllif qeyd edir ki, tədris fənlərinin bir-birindən təcrid olunması şagirdlərin dünyagörüşündə parçalanma yaradır və təlimin səmərəliliyini azaldır. İnteqrasiya olunmuş dərslər bu problemi aradan qaldıraraq, biliklərin bütöv şəkildə mənimsənilməsinə, şagirdlərin yaradıcı və tədqiqatyönlü fəaliyyətinin inkişafına şərait yaradır. Məqalədə inteqrasiyanın əsas prinsipləri, fərdi yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişafı, təhsil məzmununun bütövlüyü, assosiativ əlaqələr və yenilik prinsipi elmi-pedaqoji əsaslarla izah edilir. VI sinif Azərbaycan tarixi fənnində bu prinsiplərin tətbiqi nümunələrlə göstərilir, fənlərarası əlaqələrin (xüsusilə ümumi tarix, riyaziyyat və ədəbiyyatla) praktik faydaları vurğulanır. Tədqiqat nəticəsində belə qənaətə gəlinir ki, inteqrasiya olunmuş dərslər şagirdlərin dünyanı vahid sistem kimi dərk etməsinə, analitik və yaradıcı düşünmə bacarıqlarının formalaşmasına, həmçinin məzmun standartlarının effektiv reallaşdırılmasına xidmət edən müasir pedaqoji modeldir. Bu yanaşma həm idrak, həm də tərbiyəvi məqsədlərin həyata keçirilməsində mühüm rol oynayır.

Açar söz: *İnteqrasiya, məzmun, məzmun standartları, təlim, tarix, kurikulum, pedaqogika*

Abstract. The article explores the role and importance of interdisciplinary integration in the teaching process under modern globalization. The author emphasizes that the isolation of school subjects leads to fragmentation in students' worldview and decreases the effectiveness of education. Integrated lessons help ensure the holistic acquisition of knowledge and promote students' creative and research-oriented activities. The paper

outlines the main principles of integration, development of individual creativity, unity of educational content, associative connections, and the principle of innovation. Using the example of teaching Azerbaijani history in the 6th grade, the study demonstrates the practical application of these principles and highlights the benefits of interdisciplinary connections (particularly with general history, mathematics, and literature). The findings conclude that integrated lessons contribute to developing students' systematic understanding of the world, analytical and creative thinking, and to the effective implementation of curriculum standards. This approach serves both cognitive and educational purposes, enhancing students' motivation, creativity, and cooperation skills.

Keywords: *Integration, content, content standards, education, history, curriculum, pedagogy*

Аннотация. В статье исследуется роль и значение межпредметной интеграции в процессе обучения в условиях современной глобализации. Автор отмечает, что изолированное преподавание учебных предметов приводит к фрагментарности мировоззрения учащихся и снижает эффективность обучения. Интегрированные уроки способствуют целостному усвоению знаний, развитию творческой и исследовательской активности школьников. В работе раскрываются основные принципы интеграции, развитие индивидуальных творческих способностей, целостность содержания образования, ассоциативные связи и принцип новизны. На примере преподавания истории Азербайджана в VI классе показано практическое применение этих принципов, а также подчеркивается значение межпредметных связей (в частности, с общей историей, математикой и литературой). Исследование позволяет сделать вывод, что интегрированные уроки способствуют формированию у учащихся системного восприятия мира, развитию аналитического и творческого мышления, а также эффективной реализации стандартов содержания образования. Такой подход играет важную роль не только в познавательном, но и в воспитательном аспекте учебного процесса.

Ключевые слова: *интеграция, содержание, стандарты содержания, обучение, история, учебный план, педагогика*

Giriş.

Müasir qloballaşma şəraitində iqtisadi, siyasi, mədəni və informasiya sahələrində inteqrasiya prosesləri güclənməkdədir. Bu kontekstdə fənlərin bir-birindən təcrid olunması, şagirdlərin dünyagörüşündə parçalanmanın yaranmasına gətirib çıxarır (1, s. 18). Tədris təcrübəsi göstərir ki, eyni anlayışların müxtəlif fənlərdə fərqli şəkildə izah olunması elmi terminlərin çoxmənalılığını artırır və bu da öyrənilən materialın dərkini çətinləşdirir. Kurikulumlar arasında əlaqəsizliyin mövcudluğu eyni bilik və bacarıqların müxtəlif fənlərdə təkrar öyrədilməsinə səbəb olur ki, bu da həm tədris prosesinin səmərəliliyini azaldır, həm də vaxt itkisinə gətirib çıxarır (11).

Bu səbəbdən də tarix fənninin tədrisində məzmunun şagirdlərə düzgün və öyrədici şəkildə ötürülməsi üçün inteqrasiya olunmuş dərslərin təşkili təhsildə mühüm zərurət kimi meydana çıxır. Fənlərarası inteqrasiya müəllim və şagird arasında əməkdaşlıq mühitinin formalaşmasına, yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişafına və tədris məzmununun daha dərin mənimsənilməsinə şərait yaradır. Belə dərslər məzmun standartlarının həyata keçirilməsində mühüm vasitə kimi çıxış edir, çünki onlar biliklərin praktiki tətbiqini təmin edir və şagirdin öyrənmə fəaliyyətini məqsədyönlü şəkildə stimullaşdırır.

Tədqiqatlar göstərir ki, XX əsrin 80-ci illərindən başlayaraq inteqrasiya olunmuş dərslər tədris prosesinə daxil edilməyə başlanmışdır. Bu, təlimdə inteqrativ yanaşmanın genişlənməsi və fənlərarası əlaqələrin nəzəri əsaslarının formalaşması ilə bağlı olmuşdur. İnteqrasiya olunmuş dərslər müəllim və şagird arasında nəzəri biliklərlə praktiki fəaliyyətin qarşılıqlı əlaqəsinə əsaslanan əməkdaşlıq prosesidir. Bu modelin tətbiqi təlim prosesini emosional cəhətdən zənginləşdirir, idrak fəaliyyətini fəallaşdırır və tədris yükünün balanslaşdırılmasına kömək edir.

Müasir pedaqoji yanaşmalar göstərir ki, inteqrasiya olunmuş dərslər statik tədris forması deyil, əksinə, dəyişkən və daim inkişaf edən didaktik prosesdir. Bu dərslər təlimin məqsədyönlü, çevik və yaradıcılığa əsaslanan strukturunu təmin edir. Belə dərslərdə müəllim və şagird birgə yaradıcılıq əsasında öyrənilən hadisə və anlayışları daha dərinləndirərək dərk edir, əldə olunan biliklərin tətbiqi bacarığını inkişaf etdirir. Müxtəlif iş üsullarından istifadə edilməsi isə şagirdlərin fərdi potensialının üzə çıxmasına və təlimin keyfiyyətinin yüksəlməsinə şərait yaradır.

Nəticə etibarilə, inteqrasiya olunmuş dərslər məzmun standartlarının reallaşdırılması, tədrisin səmərəliliyinin artırılması və şagird yaradıcılığının inkişafı baxımından mühüm metodik

vasitə kimi dəyərləndirilə bilər. Bu dərslər ənənəvi tədris modelindən fərqli olaraq, müəllim və şagirdin birgə qərar qəbuletmə prosesinə, eləcə də əməkdaşlıq və qarşılıqlı öyrənmə mühitinin formalaşmasına xidmət edir. İnteqrasiya olunmuş dərslər şagirdlərdə dünyanın vahid mənzərəsini formalaşdırmaqla, təbiətdə, cəmiyyətdə və bütövlükdə reallıqda baş verən hadisələr arasında qarşılıqlı əlaqələrin dərk olunmasına şərait yaradır. Bu dərslər vasitəsilə şagirdlər elmi bilikləri fragmentar şəkildə deyil, bir-birini tamamlayan vahid sistem kimi qavramağı öyrənirlər.

İnteqrasiya olunmuş dərslər hazırlanarkən nəzərə alınmalıdır ki, inteqrasiya sadəcə fənlər arasında formal əlaqə deyil, onların bir-birinə nüfuz edərək vahid elmi və metodik bütöv yaratması prosesidir. Bu baxımdan inteqrasiya edilmiş dərslər adi dərslərdən əsasən məzmunun quruluşu və tədris məqsədləri ilə fərqlənir. Belə dərslərdə öyrənilən mövzular çox zaman bir neçə fənnin kəsişdiyi nöqtədə yerləşir və onların tam mənimsənilməsi üçün müxtəlif elmi sahələr arasında “ümumi dilin” tapılması tələb olunur.

İnteqrasiya təlimdə yaradıcı düşüncə tərzinin formalaşmasına və şagirdlərin yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişafına güclü təsir göstərir. Belə dərslər zamanı şagirdlərdə müxtəlif ideyalar irəli sürmək, informasiyanı axtarmaq, təhlil etmək, ümumiləşdirmək və sistemləşdirmək kimi bacarıqlar inkişaf edir. Bununla yanaşı, ixtiraçılıq, məqsədyönlülük və müstəqil qərarvermə kimi mühüm keyfiyyətlər də formalaşır. Bu bacarıqlar məzmun standartlarında nəzərdə tutulan səriştələrin, xüsusilə tədqiqatçılıq, yaradıcılıq və kommunikativ bacarıqların reallaşdırılmasında mühüm rol oynayır.

İnteqrasiya olunmuş dərslərin məzmunu və strukturunun müəyyənləşdirilməsi, ilk növbədə, yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişafı vəzifələrinə uyğun aparılmalıdır.

Tədqiqat və müşahidələr nəticəsində inteqrasiya olunmuş təlimin aşağıdakı əsas prinsipləri müəyyənləşdirilmişdir:

1. Şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla yaradıcılıq qabiliyyətlərinin formalaşdırılması prinsipi;

2. Təhsil məzmununun bütövlüyü prinsipi;

3. Assosiativ əlaqələr prinsipi;

4. Yenilik prinsipi (2, s.76).

1. Şagirdin fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla yaradıcılıq qabiliyyətlərinin formalaşdırılması prinsipi

Bu prinsipin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişafı inteqrativ təlim mühitində həyata keçirilir və bu proses şagirdin fərdi potensialına əsaslanır. Şagird təlim zamanı əldə etdiyi bilik və bacarıqları müxtəlif situasiyalarda tətbiq etməklə subyektiv yenilik yaradır. Yaradıcı fəaliyyətin inteqrativ xarakteri onu həm proses, həm də nəticə kimi dəyərləndirməyə imkan verir: burada şagird yalnız mövcud bilikləri mənimsəmir, eyni zamanda onları transformasiya edərək yeni ideyalar və məhsullar yaradır.

İnteqrasiya olunmuş dərslərdə bu prinsipin tətbiqi şagirdlərdə aşağıdakı bacarıqların formalaşmasına imkan verir:

▪ həyati və tədris baxımından əhəmiyyətli bilikləri seçmək və tətbiq etmək;

▪ qeyri-standart vəziyyətlərdə yaradıcı düşünmək və problem həllinə yönəlmək;

▪ yeni biliklərə ehtiyac hissi formalaşdırmaq;

▪ yeni fəaliyyət üsulları və qərar modelləri yaratmaq.

Beləliklə, inteqrasiya olunmuş dərslər yalnız fənlərarası əlaqələrin təmin olunmasına deyil, həm də təhsil prosesinin fərdiləşdirilməsi, yaradıcı potensialın inkişafı və məzmun standartlarının məqsədyönlü reallaşdırılması üçün effektiv mühitin formalaşmasına xidmət edir.

İnteqrasiya olunmuş təlim prosesi şagirdlərin yaradıcılıq fəaliyyətinə aktiv şəkildə qoşulmasını, yeni problemlərin həlli yollarını tapmaq bacarığını və reallığı yaradıcı formada dəyişdirməyə hazırlığını təmin edir. Bu prosesdə şagirdlər aşağıdakı istiqamətlərdə fəaliyyət göstərirlər:

▪ öyrənilən obyektin yeni funksiyasına yaradıcı baxışın formalaşdırılması;

▪ mövcud fəaliyyət üsullarını yeniləri ilə sintez etmək bacarığı;

▪ obyektin strukturuna alternativ baxışın inkişafı;

▪ verilmiş problemin bir neçə həlli variantının müəyyənləşdirilməsi;

▪ məlum olanlardan fərqli, orijinal və prinsipə yeni həllərin yaradılması (3, s.169).

Bu istiqamətlər şagirdlərdə təfəkkürün çevikliyi, alternativ düşüncə tərzini və problemə yaradıcı yanaşma bacarığını kimi əsas səriştələrin inkişafına xidmət edir. Belə bacarıqlar məzmun standartlarında nəzərdə tutulan yaradıcı və

tədqiqatyönlü nəticələrin əldə olunması üçün vacib baza yaradır.

2. Tədris məzmununun bütövlüyü prinsipi

Təhsil məzmununun bütövlüyü prinsipi integrativ təlimin əsas dayaq nöqtələrindən biridir. Bu prinsip təlim prosesində bilik, bacarıq və vərdişlərin qarşılıqlı əlaqəsini təmin etməklə, tədris materialının parçalanmasının qarşısını alır və şagirdlərdə dünyanın vahid mənzərəsinin formalaşmasına kömək edir. Tədris məzmununun bütövlüyü, həm də fənlərarası və daxili fənn əlaqələrinin koordinasiyasını təmin edir.

Bu prinsipin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, ümumi və xüsusi fənlərin sərhədləri arasında süni bölünmələrin aradan qaldırılması məqsədilə onların qarşılıqlı integrasiyası həyata keçirilsin. Bununla şagird yalnız ayrı-ayrı bilik sahələrini deyil, həm də onların qarşılıqlı təsirini dərk edir, dünya haqqında sistemli və əlaqəli təsəvvür formalaşdırır. Bu isə kurikulumda müəyyən edilmiş məzmun standartlarının vahid şəkildə reallaşdırılmasına, fənlərarası düşüncə modelinin formalaşmasına və kompleks problemlərin həllinə şərait yaradır.

Təhsil sistemi inteqral bir struktur kimi məqsədlər, tədris məzmunu, pedaqoji ünsiyyət vasitələri, müəllim və şagird fəaliyyət formaları, həmçinin tədris metod və resurslarının qarşılıqlı əlaqəsinə əsaslanır. Tədris prosesinin sistem xarakteri onun bütün komponentlərinin vəhdətini tələb edir: təlim məqsədləri, müəllimin yönəldici fəaliyyəti, şagirdin fəal öyrənmə fəaliyyəti və əldə olunan nəticələr. Bu komponentlərin hər biri dəyişkən olsa da, onların harmonik vəhdəti tədris və təlimin səmərəli birgə fəaliyyətinə çevrilir. Nəticədə, çoxsaylı elementlər və əlaqələr bir-birini tamamlayaraq inteqral təhsil sistemi yaradır.

3. Assosiativ əlaqələr prinsipi

Assosiativ əlaqələr prinsipi integrasiya olunmuş təlimdə mühüm psixoloji əsas kimi çıxış edir. Bu prinsipə görə, öyrənmə prosesində şagirdin təfəkküründə yeni biliklər mövcud biliklərlə əlaqələnir və bu əlaqə nəticəsində daha dərin, sabit və mənalı öyrənmə baş verir. Assosiasiyalar şagirdin idrak fəaliyyətində hadisələr, anlayışlar və obrazlar arasında daxili əlaqələr qurmağa imkan verir.

Belə əlaqələr nəticəsində bir anlayışın yaranması digərinə istinad yaradır, bu da təfəkkürün çevikliyini, yaddaşın fəallığını və təxəyyülün genişlənməsini təmin edir. Məhz bu mexanizm yara-

dıcı potensialın əsasını təşkil edir. Analiz və sintez əməliyyatlarının qarşılıqlı fəaliyyəti nəticəsində şagird müxtəlif obyektlər arasında bənzərlikləri və fərqləri müəyyənləşdirir, fərqli situasiyalarda oxşar düşüncə modellərini tətbiq edə bilir.

Assosiativ əlaqələrin zənginliyi və çevikliyi şagirdin yaradıcı potensialını, yeni bilikləri mənimsəmə və tətbiq etmə bacarığını, həmçinin problemlərə çevik və qeyri-ənənəvi yanaşma qabiliyyətini müəyyənləşdirir. Buna görə də bu prinsipin həyata keçirilməsi integrasiya olunmuş dərslərin əsas psixoloji və didaktik şərtlərindən biridir (4, s. 93).

Beləliklə, bu üç prinsip yaradıcılıq qabiliyyətlərinin fərdi inkişafı, təhsil məzmununun bütövlüyü və assosiativ əlaqələrin təşkili, integrasiya olunmuş dərslərin elmi-metodoloji bazasını təşkil edir. Onların sistemli tətbiqi həm məzmun standartlarının reallaşdırılmasına, həm də təlimin səmərəliliyinin artırılmasına yönəlmiş kompleks pedaqoji mexanizm yaradır.

İntegrasiya olunmuş dərslərin metodikasının hazırlanmasında assosiativ əlaqələrin inkişafı və zənginləşdirilməsi mühüm istiqamət kimi qəbul edilir. Bu, şagirdlərdə yeni biliklərin formalaşması və onların yaradıcı şəkildə mənimsənilməsi üçün təməl mexanizmdir. Assosiativ əlaqə qurularkən, hər bir yeni anlayış əvvəlki ilə məntiqi əlaqədə olur və şagird bir anlayışdan digərinə keçid edərək, özünün fərdi idrak və yaradıcılıq təcrübəsini genişləndirir. Bu proses şagirdin təfəkkür tipindən, analitik və müqayisə etmə bacarığından, hadisələr arasındakı oxşarlıq və fərqləri müəyyənləşdirmək qabiliyyətindən asılı olaraq fərdiləşir.

4. Yenilik prinsipi

İntegrasiya olunmuş dərslərin effektivliyini təmin edən əsas prinsiplərdən biri də yenilik prinsipidir. Bu prinsipin mahiyyəti, təlim prosesində şagirdlərin maraq və motivasiyasını qorumaq üçün yeni məzmun, metod və şəraitin yaradılmasından ibarətdir. Yenilik prinsipi dərslərin müxtəlif komponentlərində tədris materialında, onun təqdimat formasında, ünsiyyət situasiyalarında, iş üsullarında və müəllim-şagird qarşılıqlı fəaliyyətinin strukturunda özünü göstərir.

Yenilik üç səviyyədə təzahür edir:

* Sıfır yenilik-material şagirdlərə artıq məlumdur, lakin yeni kontekstdə təqdim olunur;

* Nisbi yenilik-mövcud biliklərin yeni kombinasiyası və tətbiqi formasında təqdim edilməsi;

* Mütləq yenilik -tamamilə yeni məzmunun, problemin və ya fəaliyyət növünün öyrənilməsidir (5, s. 21).

Bu prinsipin tətbiqi şagirdlərdə yaradıcı müstəqillik, öz fəaliyyətini planlaşdırmaq bacarığı, problemlə vəziyyətlərdə qərar vermə, həmçinin kollektiv əməkdaşlıqda ünsiyyət və ideya mübadiləsi kimi keyfiyyətlərin formalaşmasına səbəb olur. Şagirdlər öz hərəkətlərini şüurlu şəkildə planlaşdırır, müstəqil öyrənmə vərdişləri qazanır və tədris prosesinə fəal subyekt kimi qoşulurlar (12, s. 369).

İnteqrasiya olunmuş dərslərdə yenilik prinsipinin həyata keçirilməsi nəticəsində şagirdlər müxtəlif fənlər arasında əlaqə yaradır, yeni məlumatları mənimsəyir və əvvəlki biliklərini yeni situasiyalarda tətbiq etməyi öyrənirlər. Beləliklə, onların əldə etdiyi biliklər daha çevik və funksional xarakter daşıyır, yəni məzmun standartlarında nəzərdə tutulan nəticələrin yaradıcı kontekstdə reallaşmasına şərait yaranır.

Tədris prosesində müəyyən edilmiş bu prinsiplər, assosiativ əlaqə, təhsil məzmununun bütövlüyü, fərdi yaradıcılıq və yenilik inteqrasiya olunmuş dərslərin nəzəri və praktik əsaslarını müəyyənləşdirir. Onların qarşılıqlı əlaqəsi təhsilin məqsədlərini həyata keçirməyə, şagirdlərin tədris və idrak fəaliyyətini fəallaşdırmağa və yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişafına xidmət edir (6, s. 319).

Biliklərin ümumiləşdirilməsi və sistemləşdirilməsi, şagirdlərdə yaradıcı potensialı artırmaqla yanaşı, idrak motivasiyasını da gücləndirir. Bu baxımdan, inteqrasiya olunmuş dərslər yalnız fənlərarası əlaqə forması deyil, həm də şagirdin idrak fəallığını, müstəqil düşünmə və problem həll etmə bacarığını inkişaf etdirən tədris modeli kimi çıxış edir.

Müasir elmi yanaşmalara əsasən, inteqrasiya olunmuş təlim dünyanın müxtəlif hadisə və proseslərinin qarşılıqlı əlaqəsini əks etdirən biliklərin sistemləşdirilməsinə yönəlmişdir. Bu yanaşma, şagirdlərin tək-cə mövcud məlumatları mənimsəməsinə deyil, həm də həmin məlumatlar əsasında yeni reallıq və yeni məzmun formalaşdırmasını nəzərdə tutur (7, s. 44).

Belə dərslərin məzmunu yalnız müxtəlif fənlərdən əldə edilən məlumatların məcmusu

deyil, həm də onların qarşılıqlı əlaqəsindən yaranan yeni elmi mənzərədir.

İnteqrasiya olunmuş dərslər təbiət və cəmiyyət hadisələrinin vəhdətini nümayiş etdirir, şagirdlərdə dünyanın bütövlüyü haqqında sistemli düşüncə tərzini formalaşdırır. Bu dərslərdə əsas ideya bir və ya bir neçə mərkəzi anlayış ətrafında fənlərarası sintez və dərin təhlil aparmaqla, əldə edilən biliklərin qeyri-standart situasiyalarda tətbiqinə yönəlir.

Nəticə etibarilə, inteqrasiya olunmuş dərslər:

* müxtəlif elmlərin qarşılıqlı əlaqəsini praktik müstəviyə gətirir;

* şagirdlərin yaradıcı və tədqiqatçı fəaliyyətini gücləndirir;

* nəzəri biliklərin praktik tətbiqini təmin edir;

* məzmun standartlarının kompleks şəkildə reallaşdırılmasına şərait yaradır (2, s.39).

Beləliklə, tədrisdə inteqrasiya olunmuş yanaşmanın tətbiqi inteqral şəxsiyyətin formalaşmasına, yaradıcı potensialın inkişafına və biliklərin sistemli mənimsənilməsinə yönəlmiş müasir pedaqoji zərurət kimi çıxış edir.

İnteqrasiya olunmuş dərslərin əhəmiyyəti, xüsusilə VI sinifdə tədris olunan mövzuların şagirdlər üçün daha maraqlı və öyrədici şəkildə mənimsənilməsində özünü aydın göstərir. Bu yaş dövründə şagirdlərdə təfəkkür çevikliyi, məntiqi əlaqə qurma və sistemli düşünmə bacarıqları formalaşmağa başladığı üçün təlim prosesində fənlərarası inteqrasiyanın tətbiqi pedaqoji baxımdan zəruridir. İnteqrasiya vasitəsilə tədris edilən mövzuların mənimsənilməsi yalnız faktoloji bilik səviyyəsində qalmır, həm də onların məzmun standartlarında nəzərdə tutulan səriştələrlə əlaqələndirilməsinə şərait yaradır.

VI sinif Azərbaycan tarixi fənn kurikulumunda yer alan I məzmun xətti "Tarixi zaman" xətti üzrə əsas və alt standartların təhlili göstərir ki, bu fənnin məzmunu ümumi tarix fənni ilə birbaşa inteqrasiya imkanlarına malikdir. Xüsusilə, 1.1.3-cü alt standart ("Tarixi hadisələri zaman ardıcılığında müəyyənləşdirir") ümumi tarix fənninin eyni adlı 1.1.3 standartı ilə inteqrasiya olunur. Bu uyğunluq, müəllim üçün həm kurikulum məqsədlərinin həyata keçirilməsində, həm də fənlərarası əlaqələrin qurulmasında mühüm tədris resursu rolunu oynayır. İnteqrasiyanın bu forması vasitəsilə şagirdlər zaman anlayışını yalnız bir fənnin kontekstində deyil, müxtə-

lif fənlərdəki hadisə və proseslər arasında əlaqə qurmaqla mənimsəyir (1).

Digər tərəfdən, Azərbaycan tarixi fənn kurikulumunun 1.1.2-ci alt standartı (“Tarixi hadisələrin zamanla əlaqəsini izah edir”) ümumi tarix fənninin 1.1.1. standartı (“Tarixdə il hesabından istifadə edir”) ilə birləşdirildikdə, təlim prosesi daha funksional xarakter alır. Bu inteqrasiya vasitəsilə şagirdlər yalnız zaman anlayışını öyrənmir, eyni zamanda idraki və psixomotor bacarıqlarını inkişaf etdirirlər. Məsələn, şagirdlər “Azərbaycanda paleolit, mezolit və neolit dövrləri” mövzusunun öyrənmə zaman oxu tərtib edir, il hesablamaları aparır, hadisələrin ardıcılığını müəyyənləşdirir və onları vizual şəkildə təsvir edirlər(8, s. 13). Bu fəaliyyətlər nəticəsində şagirdlər həm analitik düşüncə, həm təsvir edici qabiliyyət, həm də tarixi hadisələr arasındakı məntiqi ardıcılığı dərk etmək bacarığı qazanırlar.

Eyni zamanda, riyaziyyat fənni ilə inteqrasiya bu prosesin təbii davamıdır. Riyaziyyat fənninin 1.1.3. standartına uyğun aparılan riyazi hesablamalar və zaman ölçüləri üzrə çalışmalar, şagirdlərdə hesablama dəqiqliyini, məntiqi ardıcılığı və problemin riyazi aspektini dərk etmək bacarığını formalaşdırır. Bu, fənlərarası əlaqənin konkret praktik təzahürüdür və elmi düşüncə tərzinin inkişafına mühüm təsir göstərir.

Azərbaycan tarixi fənn kurikulumunun 1.2.1-ci alt standartı (“Mənbələr əsasında məlumat toplayır və təqdim edir”) ilə Ümumi tarix fənni kurikulumunun 3.1.2. alt standartı arasında da inteqrasiya əlaqəsi mövcuddur. Bu uyğunluq tədris prosesinə tədqiqatçıya uyğun öyrənmə elementlərini daxil etməyə imkan verir. Şagirdlər tarixi mənbələrlə işləyərkən informasiyanı analiz edir, sistemləşdirir və onu fərqli formalarda təqdim etməyi öyrənirlər. Bu, həm məlumat savadlılığını, həm də kommunikativ bacarıqlarını inkişaf etdirir (8, s. 19).

Fənlərarası inteqrasiyanın həyata keçirilməsi zamanı yalnız mövzu səviyyəsində deyil, həm də standartların uyğunlaşdırılması səviyyəsində əlaqələrin qurulması xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Müəllim bu zaman şagirdlərin yaş xüsusiyyətlərini, sinif səviyyəsini və psixoloji hazırlıq dərəcəsini nəzərə almalıdır. Alt standartlar şagirdlərin həmin yaş dövründə əldə etməli olduqları bilik və bacarıqların minimum tələblərini müəyyən edir, buna görə də onların reallaşdırılması

prosesində interaktiv təlim metodlarının tətbiqi vacibdir.

VI sinif səviyyəsində Azərbaycan tarixi dərslərində yer alan ilk səkkiz mövzu ibtidai icma quruluşunu əhatə etdiyindən, bu mövzuların ümumi tarix fənnindəki analoji dövrlərlə əlaqələndirilməsi fənlərarası inteqrasiyanın ən uğurlu nümunələrindən biri kimi çıxış edir. Bu inteqrasiyanı Azərbaycan dili, ədəbiyyat və riyaziyyat fənləri ilə də genişləndirmək mümkündür. Məsələn, ədəbiyyat fənnində qədim dövrlərlə bağlı mifoloji motivlər üzərində müzakirələr aparılır, Azərbaycan dili dərslərində isə tarixi terminlərin dilçilik baxımından izahı həyata keçirilir.

Bu cür mövzulararası və standartlararası inteqrasiya şagirdlərdə müxtəlif elmlər arasında əlaqə qurmaq bacarığını formalaşdırır, məzmunun bütövlüyünü təmin edir və idrak prosesini daha mənalı edir. Müəllim dərslərində bu inteqrasiyanı həyata keçirərkən şagirdlərin fəallığını və təşəbbüskarlığını stimullaşdıran interaktiv üsullardan istifadə etməlidir.

Belə metodlara “beyin həmləsi”, “Venn diaqramı”, “ziqzaq”, “Sokrat dialoqu”, “ideyalar xalısı” kimi texnologiyalar daxildir. Bu üsulların tətbiqi şagirdlərin müstəqil düşüncə, yaradıcı yanaşma və birgə qərar qəbul etmə bacarıqlarını inkişaf etdirir, həmçinin fənlərarası əlaqələrin praktiki reallaşdırılmasını təmin edir (2, s.87).

Ümumilikdə, VI sinif səviyyəsində fənlərarası inteqrasiyanın həyata keçirilməsi Azərbaycan tarixi fənni kurikulumunun məqsədlərinə tam uyğun olmaqla, həm məzmun standartlarının reallaşdırılmasına, həm də şagirdlərin kompleks idrak fəaliyyətinin inkişafına xidmət edir. Belə dərslər şagirdlərdə yalnız tarixi hadisələri deyil, həm də bu hadisələrin elmi, sosial və mədəni kontekstini anlamaq bacarığını formalaşdırır, nəticədə onların dünyanın bütöv mənzərəsini dərk etməsinə və yaradıcı təfəkkürünün inkişafına real şərait yaradır.

Fənlərarası inteqrasiyanın tədrisdə tətbiqi zamanı fənlərustü inteqrasiyanın (transfənn əlaqələrinin) də mühüm rolu vardır. Bu yanaşma şagirdlərin bilik və bacarıqlarını yalnız müəyyən fənnin sərhədləri çərçivəsində deyil, ümumtəhsil səviyyəsində genişləndirməyə, onların həyat bacarıqlarını inkişaf etdirməyə xidmət edir. Müasir təlim yanaşmalarına əsasən, fənlərustü inteqrasiya şagirdin şəxsiyyət kimi formalaşmasını,

öyrənməyə marağının və motivasiyasının artmasını təmin edən əsas vasitələrdəndir.

Belə inteqrasiyanın həyata keçirilməsi üçün dərs prosesində müxtəlif bədii, elmi və vizual mənbələrdən istifadə etmək məqsəduygündür. Məsələn, qədim dövrlərin öyrənilməsi zamanı filmlərdən və sənədli kadr-lentlərdən epizodların nümayişi, məşhur rəsm əsərlərinin və incəsənət nümunələrinin təhlili, arxeoloji tapıntıların vizual təqdimatı şagirdlərdə təlim materialına emosional və idraki maraq yaradır.

Qədim Misir sivilizasiyası mövzusu bu baxımdan geniş inteqrasiya potensialına malikdir. Şagirdlər Qədim Misirin tarixini yalnız faktlar toplusu kimi deyil, tədqiqatyönlü fəaliyyət vasitəsilə öyrənə bilirlər. Dərs zamanı müəllim Misirin mədəni irsini əks etdirən sənədli filmləri nümayiş etdirərək, şagirdlərdə motivasiya və tədqiqat marağı yarada bilər. Bu cür fəaliyyətlər nəticəsində şagirdlər hadisələrə təkə tarixi aspektdən deyil, həm də mədəni, sosial və estetik baxımdan yanaşmağı öyrənirlər.

Misir tarixi ilə bağlı çəkilmiş bədii filmlər və sənədli süjetlər şagirdlərdə bu dövr haqqında bədii-təxəyyül xarakterli təsəvvürlər formalaşdırmağa kömək edir. Eyni zamanda, Luvr və digər məşhur muzeylərin ekspozisiyalarında saxlanılan qədim Misir abidələrinin virtual tədqiqi dərs prosesində tətbiq edilə bilər. Bu zaman müəllim virtual tur vasitəsilə şagirdlərə tapşırıqlar verir, onların araşdırma, müşahidə və müqayisə bacarıqlarını inkişaf etdirir. Belə fəaliyyətlər şagirdlərdə yalnız bilik qazanmaq deyil, həm də analitik təfəkkür və tədqiqat vərdişlərinin formalaşması üçün əlverişli mühit yaradır.

Fənlərustü inteqrasiyanın tətbiqi yalnız Misir sivilizasiyası ilə məhdudlaşmır. Müəllim eyni yanaşmanı Mesopotamiya, Qədim Hindistan, Qədim Yunanıstan, Roma, Qədim Türk dünyası və digər sivilizasiyaların tədrisində də həyata keçirə bilər. Hər bir mövzu üzrə zəngin tarixi, mədəni və bədii materialların istifadəsi şagirdlərin idrak fəaliyyətini fəallaşdırır, onların dünya tarixini sistemli və qarşılıqlı əlaqədə dərk etmələrinə imkan yaradır (2, s.102).

Şagird şəxsiyyətinin formalaşmasında təlim mühitinin xarakteri əsas rol oynayır. Müsbət və inkişafetdirici mühitin yaradılması üçün dərs prosesində aktiv öyrənmə, tədqiqat və əməkdaşlıq prinsipləri ön plana çıxmalıdır. Məsələn, Qədim Şərq mədəniyyətləri mövzusunun öyrə-

nilməsi zamanı şagirdlərə Qədim Misirin incəsənət nümunələrini araşdırmaq, sənət əsərlərinin tarixi və bədii xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək, dərslikdəki mənbələrlə işləmək kimi fəaliyyətlər təklif oluna bilər. Bu prosesdə qruplarla və ya cütlərlə iş formaları interaktivliyi təmin edir, əməkdaşlıq və birgə nəticə çıxarma bacarığını formalaşdırır.

Dərs zamanı müəllim, şagirdlərin informasiya ehtiyaclarını nəzərə alaraq, onlara mövzu ilə bağlı müxtəlif faktlar təqdim edir, müzakirələr təşkil edir, ümumiləşdirmələr aparır və şagirdləri nəticə çıxarmağa yönəldir. Bu yanaşma idrak prosesinin dərinləşməsinə, tənqidi və yaradıcı düşüncənin inkişafına şərait yaradır (7, s.71).

Nəticə.

İnteqrasiya olunmuş dərslərin tərbiyəvi əhəmiyyəti də diqqətəlayiqdir. Qədim Misir mədəniyyətinin öyrənilməsi zamanı şagirdlərdə estetik zövq, gözəlliyə dəyər vermək, dünya mədəni irsini yaradan insanlara hörmət hissi formalaşır. Şagirdlər Qədim Misir mədəniyyətinin müasir dövr üçün əhəmiyyətini və unikallığını anlayaraq, mədəni irsin qorunmasının zəruriliyi barədə nəticələr çıxarırlar. Bu, dərslərin tərbiyəvi məqsədlərinin həyata keçirilməsinə, yəni mədəniyyətə hörmət və dəyərlərin formalaşmasına xidmət edir. Mövzunun tədrisində əsas anlayışlardan və açar sözlərdən (Misir piramidaları, dünya möcüzələri, sfinks, obelisk, məbəd, sütun, sarkofaq, heykəltəraşlıq, incəsənət, rəsm və s.) istifadə etmək şagirdlərdə dərslərin mövzusuna dair maraq və emosional bağlılıq yaradır. Bu anlayışlar əsasında motivasiya mərhələsinin qurulması dərslərin səmərəliliyini artırır.

Müəllim bu prosesdə həm bələdçi, həm idarəçi, həm də tədris prosesinin moderatoru kimi çıxış edir. Onun vəzifəsi siniflə frontal və qrup işini əlaqələndirmək, tədqiqat fəaliyyətini yönləndirmək və texniki vasitələrlə (təqdimatlar, virtual turlar, interaktiv tapşırıqlar) təlimi idarə etməkdir. Hər bir slayd, vizual material və ya təqdimat komponenti dərslərin mənimsənilməsini stimullaşdırır, yaradıcı təfəkkürün inkişafına və informasiya savadlılığının artırılmasına xidmət edir.

Beləliklə, fənlərustü və fənlərarası inteqrasiyanın birgə tətbiqi tədrisdə idrak fəallığının, yaradıcılıq qabiliyyətlərinin və mədəni dəyərlərin inkişafı üçün geniş imkanlar yaradır. Bu yanaşma VI sinif şagirdlərində tarixi biliklərin də-

rin mənimsənilməsini, biliklərin praktik tətbiqini və fənlərarası əlaqələrin sistemli şəkildə qurulmasını təmin edir.

Problemin aktuallığı. Müasir qloballaşma şəraitində fənlərin bir-birindən təcrid olunması şagirdlərin dünyagörüşündə parçalanma yaradır və təlimin səmərəliliyini aşağı salır. İnteqrasiya olunmuş dərslərə artan ehtiyac həm kurikulumun tələbləri, həm də şagirdlərin kompleks idrak bacarıqlarının inkişafı ilə bağlıdır. Bu səbəbdən VI sinif tarix dərslərində fənlərarası inteqrasiyanın tətbiqi təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi baxımından aktuallaşmışdır.

Problemin yeniliyi. Məqələdə fənlərarası inteqrasiyanın yalnız mövzu səviyyəsində deyil, həm də məzmun standartlarının uyğunlaşdırılması səviyyəsində tətbiqi yeni yanaşma kimi təqdim olunur. Araşdırma VI sinif Azərbaycan tarixi fənninin ümu-

mi tarix, riyaziyyat, ədəbiyyat və digər fənlərlə konkret şəkildə inteqrasiya imkanlarını sistemli şəkildə təhlil edir. İnteqrasiyanın yaradıcı təfəkkürün formalaşdırılması, assosiativ əlaqələrin genişləndirilməsi və yenilik prinsipinin didaktik əsaslarla izahı da mövzunun elmi yeniliyini göstərir.

Problemin praktik əhəmiyyəti. Tədqiqat nəticələri göstərir ki, inteqrasiya olunmuş dərslər şagirdlərin analitik, yaradıcı və tədqiqat bacarıqlarını inkişaf etdirir, bilikləri sistemli və funksional şəkildə mənimsəmələrinə şərait yaradır. Bu yanaşma məzmun standartlarının effektiv reallaşdırılmasını təmin edir və müəllimlər üçün dərs prosesində tətbiq edilə bilən konkret metodik model yaradır. İnteraktiv üsulların beyin həmləsi, ziqzaq, Venn diaqramı və s. inteqrativ dərslərdə istifadəsi tədrisin praktik faydasını daha da artırır.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəbləri üçün ümumi tarix fənni üzrə Təhsil Proqramı (kurikulumu) (VI–XI siniflər). – Bakı: 2013.
2. Bəhrəmovə, S. Ş. Tarixi biliklərin inteqrativ öyrədilməsi texnologiyası / S. Ş. Bəhrəmovə. – Bakı: Optimist MMC, –2024. – 224 s.
3. Bəhrəmovə, S. Ş. Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəblərində ümumi tarix fənninin tədrisinin perspektivləri // Azərbaycan Respublikası Təhsil Problemləri İnstitutunun Elmi əsərləri. – Bakı: 2010. – № 4. – s. 167–172.
4. Cəbrayilov, İ. Azərbaycan tarixinin tədrisi metodikası: Monoqrafiya / İ. Cəbrayilov. – Bakı: Mütərcim, –2006. – 236 s.
5. Əmirov, M. Pedaqoji tədqiqat metodları / M. Əmirov. – Bakı: ADPU-nun nəşriyyatı, –2019. – 88 s.
6. Əmirov, M. İnsan və cəmiyyət: Ali məktəblərin tarix fakültəsi tələbələri üçün dərs vəsaiti / M. Əmirov. – Bakı: ADPU-nun nəşriyyatı, –2010. – 581 s.
7. Əmirov, M. Ümumtəhsil məktəblərində tarixin fəal/interaktiv təlimi metodikası: Dərs vəsaiti / M. Əmirov. – Bakı: ADPU-nun nəşriyyatı, –2014. – 678 s.
8. İlyasov, M. Müasir təhsil: ənənədən innovasiyaya: Monoqrafiya / M. İlyasov. – Bakı: Elm və Təhsil, – 2021. – 376 s.
9. Musayev, D. Tarixin tədrisində interaktiv metodlardan istifadə imkanları: Monoqrafiya / D. Musayev. – Bakı: ADPU-nun nəşriyyatı, –2022. – 228 s.
10. Ümumi təhsil müəssisələrinin 6-cı sinifləri üçün Azərbaycan tarixi fənn üzrə dərslik. Azərbaycan tarixi: 6-cı sinif üçün dərslik. – Bakı: Şərq-Qərb, –2025. – 114 s.
11. Cohen, E.; Novis-Deutsch, N.; Kashi, S.; Alexander, H. A. Interdisciplinary teaching and learning at the K-12 level in the humanities, arts, and social sciences: A scoping review // Educational Research Review. – 2024. – Vol. 44 (August). – Məqalə №100617
12. Mosely, G.; Markauskaite, L.; Wrigley, C.; Swist, T.; Goodyear, P. Understanding teachers' expertise for interdisciplinary teaching practices: A scoping review // Teaching and Teacher Education. – 2025. – Vol. 168 (December). – Məqalə №105223

Redaksiyaya daxil olub: 10.12.2025